

AYGÜN ƏZİMOVA
AMEA-nın A.A Bakıxanov adına Tarix
İnstitutunun kiçik elmi işçisi
E-mail: aygun.azimova77@gmail.com

**AZƏRBAYCANDA HAKİMİYYƏT UĞRUNDA MÜBARİZƏDƏ BOLŞEVİK
 TAKTİKASININ TƏHLİLİ HAQQINDA**
(XX əsrin 20-30-cu illər Azərbaycan sovet tarixşünaslığında)

Açar sözlər: tarixşünaslıq, bolşevik taktikası, Bakısoveti, “Müsavat” mart hadisələri

Ключевые слова: историография, большевистская тактика, Бакинский совет, “Мусават”, мартовские события

Key words: historiography, Bolshevik tactics, Baku soviet, “Musavat”, march accidents

Uzun dövr ərzində sovet tarixçiləri Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin burada gedən sinfi mübarizənin məntiqi nəticəsi kimi xalqın iradəsinə uyğun olaraq qurulduğunu isbat etməyə çalışdılar. Bu gün isə Azərbaycanda bolşevizmin tarixi yeni aspektdən araşdırıldığı şəraitdə 1917-18-ci illərə dair aşkar olunmuş yeni faktlar xalqımızın faciələrlə dolu tarixini ortaya qoyur. Bu dövrün tədqiqi ilə məşğul olan Vətən tarixçiləri ilk növbədə 20-30-cu illərə aid sovet tarixşünaslığına aid əsərlərə müraciət edirlər. Dövrün hələ unudulmamış gerçəkliklərinin öz əksini tapdığı və bu səbəbdən də müəyyən mənada mənbə rolunu oynayan [1] bu əsərlərdə 1917-ci ildə Rusiyada baş verən fevral inqilabından sonrakı ilk aylarda Bakıda hələ zəif siyasi mövqelərə malik bolşeviklərin güclənərək hakimiyyəti ələ keçirə bilmələri geniş təhlil olunmuş, onların bu məqsədlə həyata keçirdikləri mübarizə taktikasının ilkin “modeli” verilmişdir. Lakin sonralar bu “model” sovet ideologiyasının təsiri altında müəyyən dəyişikliyə məruz qalır.

Təbii ki, sovet dövründə istər Rusiyada, istərsə də Azərbaycanda bolşevizmin tarixi kifayət qədər geniş öyrənilmiş və onun mübarizə taktikası təqdir olunma şərtilə, birtərəfli şəkildə tədqiq edilirdi. Lakin həm sovet dövrü, həm də müasir tarixçilərin tədqiqatlarında fevral inqilabından sonra nəinki, Azərbaycanda, həmçinin Ümumrusiya miqyasında hələ zəif siyasi qüvvə olan bolşeviklərin bir neçə ay ərzində hakimiyyəti zəbt edə bilmələri “cevik” taktikanın nəticəsi kimi göstərilir. Bu zaman bolşeviklər ilk növbədə kütlələrin dəstəyini qazanmaq üçün fəal iş aparır, kollektiv müqavilə, ərzaq məsələsinin həlli kimi məsələlərin həllində fəhlələrə sərfəli mövqe nümayiş etdirərək müəyyən güc qazanırlar. Oktyabr çevrilişindən sonra isə, siyasi rəqiblərinə qarşı barışmaz olan bolşeviklər, hakimiyyətə şəriksiz sahib olmaq üçün hətta əsas rəqib partiyanın – “Müsavat”ın sosial bazasının məhv edilməsi yoluna da əl atırlar. Sınıf mübarizənin zəif, azərbaycanlı fəhlələrinin siyasi fəallığının aşağı olduğu, digər tərəfdən isə “Müsavat”ın simasında milli-demokratik qüvvələrin gücləndiyi Azərbaycanda siyasi hakimiyyəti qan tökməklə ələ keçirmək mümkün idi. Beləliklə, bolşeviklərin mübarizə taktikasına konkret siyasi qüvvənin hakimiyyət uğrunda mübarizəsi aspektindən yanaşdıqda məntiqi görünən addımların məcmusu idi. Haşiyəyə çıxaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda bolşeviklərin hansı “qiyafə”də, rus, yoxsa erməni “qiyafə”sində çıxış etmələri onların siyasi taktika seçimi ilə bağlı ümumi mövqeyində dəyişiklik yaratmır.

Beynəlmilətçi şüarları, zahirən cəlbədiciləşdirən bütün millətlərə təyini-müqəddarat hüququ vədi ilə siyasi rəğbət qazanan bolşeviklərin mübarizə taktikasının, aylarla davam edən

dinc mübarizədən qanlı hadisələrə gətirib çıxaran "təkamül prosesi"ni məhz 20-30-cu illərin sovet tarixçilərinin əsərlərində izləmək mümkündür.

Dövrün tarixçiləri Y.Ratqauzer, S.Sef, Dubner və digərləri öz əsərlərində bolşevizmin "şanlı" mübarizəsinin elmi təhlilində bir qədər irəli gedərək Bakıdakı siyasi mübarizəni sonrakı dövr sovet tarixşünaslığından daha obyektiv təqdim edirlər.

İlk növbədə Y.Ratqauzerin 1927-ci ildə nəşr olunan "Революция и гражданская война в Баку" əsərini qeyd etmək lazımdır. Çünki bu əsər bəhs edilən məsələ ilə bağlı ilk sistemətik əsərdir. Eləcə də Mart hadisələrini sovet tarixçilərindən ilk dəfə Ratqauzer geniş şəkildə təhlil edir. Məhz mart hadisələrinə gətirib çıxaran səbəblər eynilə bolşevik taktikasının mahiyyətini açmaq üçün də keçərlidir. Halbuki, sonrakı dövrlərdə mart hadisələrinə sovet tarixşünaslığında məlum səbəblərdən səhti yanaşılırdı.

Ratqauzerə görə, bolşeviklər ilk gündən inqilabçı siyasi qüvvələri qarşı-qarşıya qoyan məsələlərin həllində dəqiq mövqe nümayiş etdirirlər. Müəllif ardıcıl olaraq bolşeviklərin fəhlə kütlələrinin dəstəyini qazanmaq məqsədilə atdıqları bir sıra mühüm taktiki addımları təhlil edir ki, bunlardan biri də kollektiv müqavilə uğrunda mübarizə idi. Bolşeviklər kütlələri öz tərəfinə çəkmək üçün mühüm addım kimi kollektiv müqavilə məsələsinin əhəmiyyətini düzgün başa düşərək, onu Bakı fəhlələrini birləşdirə biləcək yeganə yol kimi qiymətləndirirdilər.

Daha sonra Ratqauzer bolşeviklərin Bakı şəhər dumasına yeni seçkilərlə bağlı olaraq mədən rayonlarının şəhərə birləşdirilməsi məsələsinə irəli sürmələrini və bu yolla fəhlələrin dəstəyini qazanmaq üçün növbəti taktiki addım atdıqlarını diqqətə çatdırır. Hətta bolşeviklər İctimai Təşkilatların İcraiyyə Komitəsində bununla əlaqədar qətnamə də qəbul edilməsinə nail olmuşdular. Birləşmənin mühüm siyasi əhəmiyyət daşıdığını göstərməklə müəllif, əlbəttə, bolşevik mövqeyinə haqq qazandırır.

Ratqauzer oktyabra qədər Bakıda gedən siyasi mübarizə ilə Rusiyanın mərkəzində baş verən mübarizənin xarakterində fərq görməyərək, bu dövrü "sazişçiliy" in iflası, geniş kütlələrin eser və menşeviklərdən uzaqlaşması, sinfi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi dövrü kimi səciyələndirir. Müəllif əvvəlcə uzun-uzadı bolşeviklərin Bakı Sovetində çoxluq təşkil edən eser və menşeviklərlə mübarizəsinə təhlil edir və Bakıda sinfi mübarizə getdiyini göstərir. Sonra isə tədricən milli partiyalar olan "Müsavat" və "Daşnak" partiyalarının mövqelərini təhlil edir və burada milli ziddiyyətlərin güclü olmasına diqqəti cəmləyir. Əlbəttə, milli ziddiyyətlərin olması eynizamanda sinfi mübarizənin də ola bilmə imkanını təkzib etmir. Sadəcə olaraq, Ratqauzerin təhlilində Bakıda məhz milli ziddiyyətlər həlledici amil kimi ortaya çıxır. Bir qədər sonra müəllif "Müsavat"ı baş verə biləcək qarşıdurmanın səbəbkarı kimi təqdim etməyə başlayaraq oktyabr çevrilişindən sonra Zaqafqaziya Komissarlığının yaranması və "Müsavat"ın burada iştirakı ilə qəti qütbləşmənin baş verdiyini göstərir. Ratqauzer yazır: "Müsavat"ın bu addımı sosialist partiyaların sonrakı taktika seçimində əhəmiyyətsiz olmayacaqdı". [2] Ratqauzer Bakıda bolşeviklərin mərkəzdəki kimi hakimiyyəti zorla ələ keçirməsinin qeyri-mümkünlüyünü göstərərək bunu nə əhalidə münasib əhval ruhiyyənin, nə də real qüvvənin olmaması ilə əlaqələndirir. Ardınca müəllif bolşeviklərin taktikasını izah edərək yazır: "Bu heç də o demək deyildi ki, bolşeviklər hakimiyyətə məqsədyönlü şəkildə getmirdilər. Onlar sazişçi partiyaların-eser, menşeviklərin iflasından istifadə edərək addım-addım Sovetin mövqeyini möhkəmləndirir və qəti mübarizəyə hazırlaşdılar". [3] Daşnakların bolşeviklərlə birləşməsinin səbəbini Ratqauzer belə izah edir: "Tiflis(Zaqafqaziya komissarlığı-A.Ə) "Müsavat"ı Azərbaycanın tək sahibi hesab edirdi və buna görə də, daşnaklar şəhərdə yeganə real qüvvəni – bolşevikləri dəstəkləyirdi". [4]

Ratqauzer fəhlələrin imtiyazlı təbəqələrinin ideoloqları olansağ eserlərin mart hadisə-

lərindən əvvəl bolşeviklərlə yaxınlaşmasının səbəbini “Bakıya Yelizavetpol (Gəncə) tərəfdən təhlükə yarandıqda mərkəzdə inadla bolşeviklərə qarşı çıxan sağ eserlər nəticədə Bakı Sovetinin hakimiyyətini tanımağa məcbur oldular”, [5]- deyə izah edir. Eləcə də müəllif fəhlələrin bəzi qruplarının Sovet hakimiyyəti simasında rus hakimiyyətini görmək istədiklərini də diqqətə çatdırır. Bolşeviklərin daşnak dəstələrindən istifadə etməsini məhz taktiki addım olduğunu göstərən Ratqauzer yazır: “Bolşeviklər heç vaxt daşnak dəstələrindən istifadə etmələrini inkar etməmişlər. Bakıda sovet hakimiyyətinin sonrakı siyasəti sübut edir ki, daşnak və eserlərdən istifadə olunması bolşeviklərin ümumiyyətlə bu partiyalara, xüsusilə isə millətçiliyə qarşı mübarizəsinə mane olmamışdır. Erməni dəstələri Sovetin bədbəxtliyi idi və bolşeviklər bunu gizlətmirdilər”. [6] Ratqauzer tədqiqat boyu digər partiyalardan fərqli olaraq məhz bolşeviklərin yerli şəraiti aldıklarını və doğru taktikaya əsaslanaraq məqsədəuyğun siyasət apardıklarını sübut etməyə çalışır. Nəticə olaraq da mart hadisələrini vətəndaş müharibəsi kimi təqdim edir.

Bakıda bolşeviklərin hakimiyyət uğrunda mübarizəsi dolğun şəkildə dövrün digər tədqiqatçısı S.Sefin tədqiqatlarında öz əksini tapmışdır. Müəllifin 1932-ci ildə nəşr olunan "Борьба за октябрь в Закавказьи" adlı kitabları görüldüyü kimi ümumən, Zaqafqaziya miqyasında bolşevizmin mübarizəsinə həsr olunubsa, kiçik həcmli "Как большевики пришли к власти в 1917-18 гг. в Бакинском Районе" kitabında oktyabr çevrilişindən sonra Bakıda cərəyan edən mürəkkəb siyasi vəziyyət və bolşeviklərin buradakı mübarizəsi tədqiq olunur. Əvvəlcədən qeyd edək ki, S.Sef sovet dövründə bolşeviklərin Bakıdakı, siyasi mübarizəsinin və bolşevik taktikasının "mümkün olan" ən obyektiv təhlilini vermişdir.

S.Sef Bakıda baş verənlərin Zaqafqaziyadakı ictimai-siyasi vəziyyət və siyasi ziddiyyətlərlə bağlı olması ideyası əsasında təhlillərini apardığına görə Bakı bolşeviklərinin taktikasını müəyyənləşdirərkən öncə qeyd olunan əsərə diqqət yetirilməlidir. Bu əsərdə S.Sef oktyabr çevrilişinəqədərki dövrdə kütlələri öz tərəfinə çəkmək taktikasında Bakı və Tiflis bolşeviklərinin fərqli addımlar atdığını göstərir. Belə ki, sonuncular fasiləsiz olaraq kütləvi təbliğatla məşğul idilərsə, Bakı bolşevikləri menşeviklərin hətta iqtisadi məsələlərdə "sazişçiliy"ini nəzərə alaraq 8 saatlıq iş günü, kollektiv müqavilə və s. məsələlərdə ardıcıl inqilabçı şüarlarla fəhlə hərəkatında rəhbərliyi ələ keçirməyə çalışırdılar.[7] Sef hadisələri bolşevik-menşevik ziddiyyətləri kontekstində təhlil edir və dəfələrlə bolşeviklərin oktyabr çevrilişindən sonra belə hakimiyyəti ələ almaq üçün real qüvvəsinin olmamasını vurğulayır.

Müəllifə görə, 1917-ci il fevral və oktyabr inqilabları sinfi və milli münasibətlərin mürəkkəb qarışığından ibarət hadisələr idi. Bolşeviklərin Rusiyada və Bakıda hakimiyyətə gəlmələri arasında fərqi göstərmə müəllif, birinci halda bolşeviklərin buna xalis sinfi mübarizə nəticəsində, ikinci halda isə, Bakıda milli hərəkatın üç dalğası-türk (azərbaycanlı), erməni, rus milli hərəkatları arasında manevr etmələrinə nəticəsində nail olmalarını göstərir: “Əgər biz bolşeviklərin 1917-ci ilin oktyabrından 1918-ci ilin martınadək keçdikləri yola nəzərə salsaq görərik ki, milli hərəkatın üç dalğası arasında hakimiyyətə doğru gedən bolşevizimfövqəladə bacarıq və ehtiyatla, müxtəlif kombinasiyalar qurmaqla milli qruplardan müəyyən məqamlarda öz hegemonluğunu möhkəmləndirmək üçün istifadə etmişdi.” [8] Sef Bakıda bolşeviklərin hakimiyyət uğrunda mübarizəsinin üç mərhələdən keçdiyi qənaətinə gəlir. 1917-ci ilin oktyabrından noyabrınadək olan birinci mərhələni xarakterizə edən müəllifbu dövrdə hegemonluq yolunda bolşeviklərin qarşısına böyük çətinliklərin çıxdığını qeyd edir və bunu Bakı Sovetinə 22 oktyabr seçkilərindən sonra “Müsavət”ın onlar üçün birinci dərəcəli rəqib olması ilə əlaqələndirir. Lakin bolşeviklərin məhz bu dövrdə Bakıda sovet hakimiyyətinin elan edilməsinə nail olmalarını isə qeyri-bolşevik partiyaların arxasında olan fəhlə kütlələrinin

bolşeviklərə rəğbəti olması ilə izah edir. Sefin təhlilindən belə məlum olur ki, fəhlələrin rəğbətinə əsaslanan bolşeviklər taktiki gediş edərək mühüm məqamlarda mədən–zavod komissiyalarına söykənərək Sovetin iclaslarında istədikləri qərarların qəbuluna nail olurdular. Sef 1917-ci ilin noyabrından dekabrınadək davam edən ikinci mərhələni bolşeviklərin əvvəlcə Bakı Sovetində eser, menşevik və daşnakların təşkil etdikləri İctimai Təhlükəsizlik Komitəsinin, sonra isə əsas hakimiyyət orqanlarından biri olan Bakı Şəhər Dumasının ləğvi uğrunda mübarizəsi dövrü kimi xarakterizə edir. Müəllif bu dövrdə də bolşeviklərin geniş fəhlə kütlələrinin rəğbətinə arxalandıqlarını və yalnız dinc yolla hakimiyyətə nail olmağa çalışdıqları barədə fikir irəli sürür. 1918-ci ilin yanvarından martınadək olan üçüncü mərhələni müəllif artıq sosial və milli ziddiyyətlərin kəskinləşməsi səbəbindən bolşevizmin dinc yolla hakimiyyət gəlməsi barədə illüziyalarının dağılması dövrü kimi təqdim edir. Sef bu dövrdə milli qüvvələr arasında mövcud olan və daxili ziddiyyətlərin nəticəsində bolşeviklərin hegemonluğu saxlamağa müvəffəq olduqlarını göstərir. “Müsavat”ın müəyyən məqamlarda bolşevikləri dəstəkləməsi məsələsini bolşeviklərin millətlərə təyini-müqəddərat hüququnu verməsi ilə əlaqədar olduğunu qeyd edən Sef daşnakların 1918-ci ilin martının əvvəlindən bolşeviklərin tərəfinə keçməsinə gəlincə burada həlledici amil kimi onların Türkiyədən muxtariyyət ala bilməmələrini göstərir. [9] Sef də, Rarqauzer kimi Bakıdakı eser partiyasının da (sağ eserlər – A.Ə) da məhz, milli qrup kimi çıxış etdiyini vurğulayır. Rusiyada eserlərin bolşeviklərlə mübarizə apardıqları halda Bakıda eserlərin, daşnaklar kimi, bolşevikləri dəstəkləməsinin səbəbini müəllif iki milli qüvvə arasında sıxışdırıldığından təbii olaraq rus millətində də millətçilik tendensiyasının baş qaldırması ilə əlaqələndirir. Sef mart hadisələrini “Bakı oktyabrı” adlandırır. Sef bolşeviklərin daşnaklardan, eləcə də, eserlərdən istifadə etməsini bir taktika kimi qiymətləndirir. Fikrini əsaslandırmaq üçün martdan sonra hakimiyyətə kim gəldi sualını verərək Bakı XKS-nin sırf bolşevik hökuməti olduğunu, orada daşnaklara yer verilməməsinə əsas göstərməklə baş verənlərdə bolşeviklərin əsas aparıcı qüvvə olduğunu və mübarizənin vətəndaş müharibəsi xarakteri daşdığını göstərir. Müəllifin bolşevik taktikasına verdiyi izah dolğunluğu və konkretliyi ilə diqqəti cəlb edir.” Bir sözlə, mart mübarizəsi heç şübhəsiz iki milli tendensiyadan üçüncüyə (azərbaycanlılara-A.Ə) qarşı istifadə etmək demək idi. Sonuncusu Zaqafqaziyada əksinqilaba başçılıq etdiyinə görə bolşevizm onu “vurmali” idi”. [10]

Q.Şteynin 1928-ci ildə nəşr olunan populyar oçerk xarakterli olan "Бакинская коммуна" adlı kitabı Sef və Ratqauzerdən fərqli mövqe nümayiş etdirməsə də, bolşevik taktikasına dolğun münasibət ilə diqqət cəlb edir. Geniş oxucu təbəqəsi üçün nəzərdə tutulan kitabın ideoloji təbliğat gücü daha böyük idi.

Bakıda milli partiyaların müəyyən uğur qazanmasını qeyd edən müəllif, bu cəhətin bolşevik taktikasına təsir etdiyini göstərir. Şteynin bolşevik taktikasına verdiyi qiymət çox maraqlıdır: “Bolşeviklər onlara qarşı irəli sürülən hüquqi arqumentlərə ikrahla baxırdılar. Onlar bilirdilər ki, sinfi düşmənlərlə qətiyyətlə mübarizə dövründə, yəni, inqilab zamanı yalnız bir qanun-inqilab qanunu mövcuddur”. [11] Bolşeviklərin oktyabr çevrilişindən sonra Bakıda tədricən necə siyasi cəhətdən güclənmələrini qeyd edən müəllif Müsavat partiyasının Sovet hakimiyyətinin əsas rəqibi olduğunu yazır: “Ya, ”Müsavat”ı dəstəkləyən sosial qrup məhv edilməli idi, (bir qədər sonra müəllif bu sosial qrupa “məzlum kəndliləri” aid edəcək – A.Ə) ya da sovetin hakimiyyəti ləvğ edilməli idi. Bir yerdə bunlar mövcud ola bilməzdilər”. [12] Şteyn biraz irəli gedərək bolşeviklərə qarşı faktiki blok yarandığını göstərərək bura Şimali Qafqaz əksinqilabçılarını, “Müsavat”, gürcü menşevikləri, daşnaklar, Bakı menşeviklərini aid edir. Bolşeviklərin də mübarizəyə hazırlaşdıqlarını bildirən müəllif onların milli hərbi dəstələrə qarşı beynəlmilətçi hərbi dəstələrin yaradılmasına başladıklarını göstərir. Daha sonra

Şteyn bolşeviklərin mübarizəsini sırf sinfi mübarizə daşdığını sübut etmək üçün bolşevikləri millətçi siyasəti aparmaqda ittiham etməyin vəhşilik olduğunu və hakimiyyətə gəldikdən sonra onların həyata keçirdikləri tədbirlərin bolşeviklərin əsl beynəlmiləlçi olduqlarını sübut etdiyini qeyd edir.

Digər sovet tarixçisi Dubner “Бакинский пролетариат в годы революции (1917-1918)” kitabında bəhs edilən dövrə aid hadisələrə bir qədər fərqli prizmadan yanaşaraq, Azərbaycanda inqilabi hərəkəti milli münasibətlər deyil, Bakı fəhlələrinin sinfi təşkilatlanması və sosialist şüurluluğunun artması nöqtəyi-nəzərindən tədqiq edir. Dubner Bakıda inqilabqabağı vəziyyəti sinfi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi kimi təqdim edir. İlk növbədə kollektiv müqavilə uğrunda mübarizənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu məsələni müəllif geniş təhlil edir. Kollektiv müqavilə fəhlələr arasında əlaqəsizliyi aradan qaldıraraq onu sinfi cəhətdən təşkilatlandırılmalı idi. Lakin məşhur sentyabr tətilindən sonra kollektiv müqavilə uğrunda mübarizənin diqqəti hakimiyyət uğrunda mübarizədən yayındırıldığını qeyd edərək onun siyasi mahiyyət kəsb etmədiyini üçün 1917-ci ilin payızından etibarən mübarizənin davam etdirilməsi üçün yeni taktiki formanın tələb olunduğunu göstərir. Bu isə istehsal üzərində fəhlə nəzarəti uğrunda mübarizə şüarının irəli sürülməsi ilə nəticələndi. Ümumiyyətlə, Bakıda fəhlə sinfinin tərkibini təhlil edən Dubner uzun dövr ərzində neft sənayesində fəhlələrdən milli mənsubiyyətə görə istifadə olunmasının fəhlə hərəkətini parçaladığını göstərirdi. Buna görə də fəhlələr arasında menşeviklərin, eserlərin (xüsusən, sağ eserlərin), eləcə də “Daşnak” və “Müsavat” partiyalarının təsiri güclü idi. Bakıda Şəhər dumasının fəaliyyətinə toxunan müəllif daxili ziddiyyətlər səbəbindən onun şəhərdə yeganə hakimiyyət ola bilmədiyini bildirir. Dubnerə görə, Dumanın fəaliyyəti Bakıda üç milli qüvvə arasında maraqların uzlaşmamasını göstərirdi. Müəllif Sef kimi bolşeviklərin şəhərdə əsl hakimiyyət olan Bakı Sovetində möhkəmlənmək üçün bu amildən tam mənasında istifadə etdiklərini qeyd edir. Dubner Bakıda ərzaq böhranının siyasi vəziyyətin kəskinləşməsinə ciddi təsir etdiyini göstərir və hətta problemin Bakı proletariatını siyasi mübarizəsini gücləndirdiyini vurğulayır. Ərzaq məsələsi fəhlə sinfinin vəziyyəti ilə ayrılmaz olaraq “burjua demokratik inqilabını sosialist inqilabına çevirməyə xidmət edən plasdarm”lardan [13] biri olmalı idi. 1918-ci ilin yanvarından şəhərin çörekəklə təhcizəti faciəvi hal aldı. Dubnerə görə belə bir vəziyyətdə taxıl ticarəti üzərində möhkəm inhisar lazım idi. Lakin, şəhər duması taxılın azad alqı satqısı ilə bağlı qərar qəbul etmişdi. Bununla da, Dubner mühüm bir məsələdə bolşeviklərlə rəqiblərinin mövqə fərqi diqqəti cəlb edərək məhz fəhlə hakimiyyətinin qurulmasının zərurətə çevrildiyini göstərir. Mart hadisələrinə qısa haşiyyə çərçivəsində toxunan müəllif, bu zaman Qırmızı qvardiya tərəfində ermənilərin çıxış etməsini qeyd edərək onların mübarizəni milli qırğına çevirmək istəsələr də, beynəlmiləlçi qvardiyanın bunun qarşısını aldığını və bir dənə də milli eksessə imkan vermədiyini bildirir.

E. Burcalovun 1938-ci ildə nəşr olunan “Двадцать шесть Бакинских комиссаров” kitabında Lenin və Stalinin göstərişləri əsasında fəaliyyət göstərən “mübariz” Bakı komissarlarının siyasi fəaliyyəti tədqiq olunur. Fevral inqilabından sonra hələ zəif sosial bazaya malik olan bolşeviklərin taktiki addımlarını təhlil edən müəllif onların səbrlə təbliğat işi ilə məşğul olduqlarını diqqətə çatdırır. Burcalov eser və menşeviklərin “böyük dövlətçilik” siyasəti aparaq Bakı Sovetini azərbaycanlı fəhlələrdən hər vasitə ilə “qorumağa” çalışdıqlarını [14] göstərməklə məhz bolşeviklərin azərbaycanlılar içərisində inqilabi iş aparmaq addımını xüsusi qiymətləndirir. Burcalov “Hümmət” təşkilatının fəaliyyətinə xüsusi yer ayırır. Bununla da bolşevizm ideyalarının azərbaycanlılara yad olmaması fikri qabardılır. Eləcə də məhz möhkəm bolşevik rəhbərliyinin sentyabr tətilinin qələbə ilə başa çatmasının səbəbi kimi təqdim olunur. Burcalovun fikrincə, Zaqafqaziyada millətlərarası qanlı mübarizənin gedirdi və bunda Zaqaf-

qaziya Seyminin də təqsiri var idi. Müəllif millətlərarası qırğını törətməklə Zaqafqaziya əksinqilabçıları zəhmətkeşlərin sinfi mübarizəsini boğmağa çalışdıklarını və bu məqsədlə onların beynəlxalq imperializmlə sıx ittifaq qurduqlarını qeyd edir. Bakı bolşevikləri üçün silahlı mübarizənin qaçılmaz olduğunu qeyd edən Burcalov mart hadisələrinin təhlilində bolşeviklərin “düzgün” taktikasını əsaslandırır. Bakı Sovetinin silahlı qüvvələrinin tərkibinin bolşevik qruplarından, qırmızı qvardiyadan, beynəlxalq polklardan ibarət olduğunu sadalamaqla Burcalov sanki, ermənilərin onutərkibində iştirakını diqqətdən kənara çəkir. Bolşeviklərin taktiki addımı kimi daşnaklarla ittifaqının yaranması səbəblərini izah edən müəllif yazır: “Erməni milli şurası əvvəlcə sovet hakimiyyətinə qarşı “Müsavət”la danışıqlar apardı, lakin razılaşma əldə olunmadı. Erməni fəhlələri sovet hakimiyyətini dəstəklədiklərindən daşnak rəhbərləri onlara qoşulmağa məcbur oldular. Bolşeviklər başa düşürdülər ki, daşnak hissələrinin sovet tərəfindən iştirakı mübarizəyə milli xarakter verə bilər. Lakin təkbaşına müsəlman əksinqilabçıları darmadağın etməyə gücü olmadığından sovet hakimiyyətini möhkəmləndirmək və xilas etmək üçün bolşeviklər erməni dəstələrindən istifadə etməyə məcbur oldular”. [15]

Burcalovun əsəri əvvəl qeyd edilən digər əsərlərdən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. İlk növbədə qeyd edək ki, Burcalovun yaşadığı dövrün ideoloji mühiti sələfləri Sef, Ratqauzer və digərlərinin yaşadığı ideoloji mühitdən fərqlənirdi. Stalinizm senzurası tüğyan edən 30-cu illərin ikinci yarısı, ümumiyyətlə tarix elmini bir ideoloji alət kimi rolunu gücləndirmiş və bu baxımdan bir çox tarixi hadisələrə yanaşma tərzini dəyişmişdi. Artıq bu dövrdə hadisələrə münasibətin vahid qəlibə düşdüyü qəbul edilir. [16] Eləcə də tarixi hadisənin baş vermə zamanı uzaqlaşdıqca hadisənin mahiyyətinə güclü təsir edən “xırda” detallar kənardan artıq bu hadisənin doğurduğu nəticələrin miqyası fonunda diqqəti cəlb etmir. Zamanın süzgəcindən keçən faktlar monolit görünən bir prosesin strukturunu yaradır. Üstəlik ideoloji “sifariş”i nəzərə almaq lazım idi. Sef və Ratqauzerin yaşadığı mühit hələfaktlarla hesablaşmağa onları vadar edirdisə, Burcalov zamanın “cilaladığı” faktlara əsaslanırdı.

Göründüyü kimi, 20-30-cu illər Sovet tarixşünaslığına aid bir sıra əsərlərdə bolşeviklərin Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirmək üçün atdıqları addımlar sonrakı dövr sovet tarixşünaslığından müəyyən dərəcə fərqli tərzdə təhlil edilmişdir. Ratqauzer və Sef bu məsələni daha geniş tədqiq edərək 1917-ci ilin fevralından 1918-ci ilin martına qədər Bakıda bolşeviklərin inadlı, eyni zamanda düşünülmüş və çevik mübarizə apardıqlarını göstərir və bu zaman milli ziddiyyətlərin rolunu xüsusi vurğulayırlar. Xüsusilə, Ratqauzer Bakıda olan siyasi qüvvələri, menşevikləri, eserlərin, bolşeviklərin, daşnakların və müsavətin mövqelərini araşdıraraq bolşevikləri bu və ya digər addımı atmağa sövq edən şəraiti geniş təhlil edir.

Bugünkü prizmadan baxdıqda məlum olur ki, həm Y. Ratqauzer, həm də, S.Sef öz tədqiqatlarında ilk olaraq bolşevik taktikasının təhlilini apararaq Bakıda baş verən siyasi mübarizənin əsl mahiyyətini açmağa müəssər olmuşdular. Bu isə məhz bolşeviklərin leninizm prinsiplərinə uyğun, "zəruri" taktikasının təhlili ilə mümkün olmuşdu. Yəni, bolşeviklərin atdıqları bütün addımların müəyyən səhvlər göstərilə belə, təqdir olunması yolu ilə müəlliflər, ideoloji tələbə cavab verməyə "çalışırdılar". Təbii ki, məqsədli olmasa da, reallıqları özündə əks etdirən bu cür təqdimat sovet ideologiyasına uyğun deyildi. Bu səbəbdən də 40-80-ci illər sovet tarixşünaslığında sözü gedən müəlliflərin təqdim etdikləri bolşevik taktikası "modeli" dəyişikliklərə uğrayır. S.Sef və Y.Ratqauzer bolşevikləri siyasi şəraiti düzgün qiymətləndirərək, təşəbbüsü demək olar ki, həmişə əllərində saxlayan, lazımı anda, özü üçün sərfəli hər cür kompromisə gedən, istənilən anda isə, qan tökməyə qadir "cevik" taktika ilə "silahlanmış" qüvvə kimi təqdim edirdilər. Və bu qüvvə Rusiyadan fərqli olaraq sinfi mübarizə deyil, milli mübarizə şəraitində müvəqqəti də olsa hakimiyyətə sahib ola bilmişdi. Məhz, Sef və Rat-

gauzer sonrakı dövrlərdə “təhrif”ə məruz qalan bolşevik taktikası” modelini “yaradırlar. Onlar Bakıda sinfi ziddiyyətləri təhlil etməyə çalışsalar da, bolşevik taktikasını izahında sinfi ziddiyyətləri deyil, milli ziddiyyətləri ön plana çıxarırlar. Onlar bolşeviklərin məhz bu ziddiyyətlərdən istifadə edərək hakimiyyətə gəldiklərini göstəririlər. Nəticədə isə, əslində milli ziddiyyətlərin məntiqi nəticəsi kimi təhlil etdikləri mart hadisələrinə vətəndaş müharibəsi qiymətini verirlər. Mart hadisələrinin acı nəticələrinin hələ yaddaşlardan silinmədiyi zamanda və təbii ki, bolşeviklərin ləkələnmiş reputasiyasını təmizləmək üçün Bakıda milli qırğın deyil, vətəndaş müharibəsinin olması sübut olunmalı idi. Nəzərə alaq ki, hələ AzKP-nın üzvləri içərisində millətçi kimi qəbul edilən və milli cinahçı hesab edilən qüvvələr 20-ci illərdə milli qırğın versiyasını dəstəkləyirdilər. [17] Daha sonra Dubner vəziyyəti “düzəltməyə” çalışaraq məsələyə bir qədər fərqli prizmadan yanaşmaqla Azərbaycanda inqilabi hərəkatı milli münasibətlər deyil, Bakı fəhlələrinin sinfi təşkilatlanması və sosialist şüurluluğunun artması nöqtəyindən nəzərdən tədqiq edir. Müəllif Azərbaycanda əsl sinfi mübarizənin gətirdiyinin göstərməyə çalışır. Dubnerin əsəri müəyyən mənada ideoloji tələbə cavab verirdi. Lakin bununla bərabər Dubner də milli ziddiyyətləri inkar edə bilmir. Bu səbəbdən də, sonradan, adları çəkilən tarixçilərin tədqiqatları üzərlərinə qoyulan “vəzifələri” düzgün yerinə yetirmədiyindən sonrakı dövr sovet tarixşünaslığında onlarda bir sıra metodoloji və faktiki səhvlərin olması, ölkə daxilində konkret şəraitə müvafiq sinfi qüvvələrin nisbəti və Sovet hakimiyyətinin qurulması uğrunda mübarizəyə hazırlıq dövründə Azərbaycan bolşeviklərinin yerli şəraitə uyğun taktikasının xarakter və xüsusiyyətlərinin təhlilinin ətraflı verilməməsi [18] səbəbi əsas göstərilərək tənqid olunmuşdu.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, 20-30-cu illər sovet tarixşünaslığında bolşevik taktikasının əsas məqamı kimi milli ziddiyyətlərdən istifadə edilməsi göstərilir. Bu gün özünü doğruldan bu yanaşma bir tərəfdən tarixçi məntiqi ilə bağlı idisə, digər tərəfdən “təkamül yolu” keçən sovet tarix elmi ideologiyasındakı “boşluqlarla” bağlı idi. Belə ki, bu dövrdə sovet ideologiyasının ümumi çərçivəsi müəyyən olunsada, tələbləri konkretləşməmişdi. Lakin “sovet tarix elminin burjua ideologiyası, millətçilik meyillərinə qarşı gərgin mübarizədə inkişaf etdiyi” [19] bu dövrdə bu yanaşma “bağışlanmaz səhv” idi. Nəticədə, bu tarixçilərin çoxu repressiya qurbanı oldular. [20] Artıq 30-cu illərin ikinci yarsından sovet tarixşünaslığında bolşevik taktikasının bu məqamı yavaş-yavaşaradan çıxır. Sonrakı illərdə Azərbaycan bolşeviklərinin mübarizəsi əsasən, yetkin Bakı proletariyatının mübarizəsi kimi qələmə verilir və Azərbaycanda Lenin prinsiplərinə uyğun “xalis” proletar inqilabı baş verdiyi “sübut olunur”.

ƏDƏBİYYAT

1. İsgəndərov A. 1918-ci il mart qırğınının tarixşünaslığı. Bakı, 1997. səh. 30
2. Ратгаузер Я. Революция и гражданская война в Баку. Часть первая. 1917-1918. Баку, 1927. səh. 90
3. Yənə orada, səh. 92
4. Yənə orada, səh. 118
5. Yənə orada, səh. 108
6. Yənə orada, səh. 153
7. Сеф С.Е. Борьба за октябрь в Закавказьи. Заккнига, 1932. səh. 39
8. Сеф С.Е. Как большевики пришли к власти в 1917-18 гг. в Баку. Баку, 1927. səh. 5
9. Yənə orada, 23
10. Yənə orada, 26
11. Штейн Г. Бакинская коммуна. Баку, 1928. səh. 37
12. Yənə orada, səh. 41

13. Дубнер. Бакинский пролетариат в годы революции (1917-1920). Баку, 1931. səh.41
14. Бурджалов Э. Двадцать шесть Бакинских комиссаров. М, 1938. səh.14
15. Yənə orada, 42
16. İsgəndərli A. Göstərilən əsəri, səh. 61
17. Дубнер. Göstərilən əsəri, səh. V
18. Əliyev X. Azərbaycan vanda sosialist inqilabının bəzi xüsusiyyətləri. Bakı, 1970. səh. 9
19. İbrahimov Z, Tokarjevskiy. 1920-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan sovet tarixşünaslığı məsələsinə dair. Azərbaycan SSR EA Tarix insitutunun əsərləri XVII cild Bakı, 1966. səh. 21
20. İsgəndərli A. Göstərilən əsəri, səh.30

АЙГЮНАЗИМОВА

*Младший научный сотрудник Института
Истории им. А.А Бакиханова НАНА*

**О ТАКТИКЕ БОЛЬШЕВИКОВ ЗА УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ (В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СОВЕТСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ 20-30-ых годах XX века)**

Статья посвящена историческому обзору работ азербайджанских историков, вышедших в 20-30 годах. В статье рассматриваются вопросы большевистской тактики после Февральской революции и прихода большевиков к власти в Азербайджане. Авторы так называемой красной профессуры в своих произведениях очерчивают первую модель тактики большевистских организаций в Азербайджане в борьбе за установление своей гегемонии. Помимо исторического обзора, в статье также приводятся сравнения этих работ с более поздней исторической литературой азербайджанских историков. В качестве основного вывода приводится мысль, что первые работы азербайджанских советских историков, написанные по горячим следам событий, несмотря на жесткие идеологические рамки, сохранили некоторую фактологическую объективность, которая в последующих работах систематически стиралась из исторической памяти.

AYGUNAZIMOVA

*Junior scientific worker at the Institute of History named
after A.A.Bakikhanov NAS of Azerbaijan*

**ABOUT THE ANALYSIS OF BOLSHEVIK TACTICS IN THE STRUGGLE
AGAINST OF AZERBAIJAN GOVERNMENT (IN THE AZERBAIJAN SOVIET
HISTORIOGRAPHY OF 20-30 YEARS OF XX CENTURIES)**

The article is dedicated to the historical review of Azerbaijani historians' writings, published in 1920-1930. The article discusses the Bolshevik tactics after the February Revolution and the Bolsheviks' coming to power in Azerbaijan. The so-called "Red Professors" in their works outline the first model of the Bolshevik organizations' tactics in Azerbaijan while struggling to establish their hegemony. In addition to historical review, the article also compares these works with the later historical literature by the Azerbaijani

historians. The main conclusion is the idea that the first works of the Azerbaijani Soviet historians, written in the wake of events, in spite of the rigid ideological framework, had retained certain factual objectivity, which subsequently was systematically erased from historical memory.

Rəyçilər: t.ü.f.d. N.Məmmədzadə, t.e.d.A.C.İsgəndərov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu "Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti tarixi" şöbəsinin 28iyun 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№02).